

QAFQAZ XALQLARININ ANTROPOLOGİYASI HAQQINDA**K.H.MƏMMƏDOV**

Qarabağ nəinki Qafqazın, eləcə də dünyanın ən qədim insan məskənlərindən biridir. Bölgənin iqlim şəraiti buranın hələ alt paleolit dövründən məskunlaşmasına şərait yaratmışdır. Lakin təəssüf ki, Azıx adamının alt çənəsi istisna olunmaqla buradan orta və üst paleolitə aid insan qalıqları tapılmamışdır. Qafqazdan Homo sapiensə aid ilk insan qalıqları Qobustandan aşkar edilmişdir. «Firuz» düşərgəsindən 11 adamın dəfn olduğu daş yaz çuxurdan tapılan sümüklər çox pis saxlanmışdır. Tapılmış kəllələrdən 7-si kişi, 3-ü qadın, 1-i isə uşaq kəlləsidir. Bu kəllələrdən yalnız ikisi ölçülmə üçün yararlı olmuşdur. Şərti olaraq №3 adlanan 1-ci kəllə öz quruluşuna görə dolixokrandır. №5 adı ilə tanınan 2-ci kəllə qutusu isə birincidən qismən fərqlidir. Tapıntının ilk tədqiqatçısı R.Qasımova Qafqazdan orta daş dövrünə aid başqa insan qalıqları aşkar edilmədiyindən Qobustan tapıntılarını yalnız Mazandaran mədəniyyətinə aid edilən Xotu mağarasından tapılmış qadın kəllə qutusu ilə müqayisə etmiş və hər iki kəllənin dolixokran olduğunu bildirmişdir (9,158). Qobustan və Xotu kəllələrinin tədqiqi, habelə müqayisəsi orta daş dövründə həm Şimali, həm də Cənubi Azərbaycan əhalisinin dolixokran olduğunu söyləməyə imkan verir.

Qafqazın yeni daş dövrü (neolit) əhalisinin fiziki quruluşu Qobustandakı «Kəvizə» mağarasından, indiki Ermənistan ərazisindən və Gürcüstandan tapılan 4 kəllə qutularının tədqiqi əsasında müəyyənləşdirilmişdir. Bu kəllələrdən 3-ü dolixokran, İmeretiyanın (Qərbi Gürcüstan) dağətəyi hissəsindən tapılan kəllə isə mezokefaldır.

Qafqazın mis – daş (eneolit) dövrü əhalisinin morfoloji quruluşunun müəyyənləşdirilməsində Kültəpə (Azərbaycan Respublikası), Samtavro (indiki Gürcüstan Respublikası), Şenqavit və Cararat (indiki Ermənistan Respublikası), Çimkənd (indiki Dağıstan Respublikası) kəllələri mühüm yer tutur (1, 14-15). Kültəpədən tapılan kəlləni özünün uzunbaşlılığı (dolixokran) və naziksifətliyi ilə Kaspi (Xəzər) tipinin qədim forması hesab etmək olar. Oxsar quruluşlu paleoantropoloji tapıntılara Əl-Ubeyd (İraq) və Sialk (Cənubi Azərbaycan) mədəniyyətlərində rast gəlinmişdir.

Bu dövrə aid edilən Samtavro kəllələri tədqiq etmiş M.Q.Abdüşelişvili onlardan 2-sinin morfoloji cəhətdən naziksifətli, uzunbaşlı (dolixokran), 1-nin isə enlisifətli, girdəbaşlı (mezokran) olması qənaətinə gəlir (1; 9-16).

Bu cür antropoloji quruluşlu insan qalıqlarına indiki Ermənistan Respublikası ərazisində Şenqavit və Göyçə gölünün cənub-qərbindəki Cararat düşərgələrində rast gəlinmişdir. Şenqavitdən tapılmış 5 kəllə qutu-

sundan 4-ü kişi, 1-i isə qadın kəlləsidir (3; 85). Şenqavit kəllələrinin baş göstəricisi 72,5, Cararat kəllələrinin baş göstəricisi 78,5-dir.

İndiki Cənubi Qafqazda məskunlaşan xalqlar dörd irqi tipə aid olunurlar:

1. Kaspi tipi.
2. Pont (Qara dəniz) tipi.
3. Kavkasion tipi.
4. Assiroid və ya Ön Asiya tipi.

V.V.Bunak indiki Qafqaz əhalisinin antropoloji tiplərinin üç qədim element əsasında formalaşması qənaətinə gəlmişdir. Onlardan ikisi dolixokran (uzunbaş), biri isə braxikrandır (yastıbaş). V.V.Bunak dolixokran elementlərdən birinin Şimali Qafqazda hələ yeni daş (neolit) dövründən yayıldığını və Pont tipinə aid olduğunu, digərinin isə Kaspi (Xəzər) tipi ilə bağlı olduğunu bildirir. V.V.Bunaka görə braxikran (yastıbaş) element isə daha çox Avrasiya çöllərinin qədim əhalisi ilə bağlıdır (3; 57). Bütün bunlar həm Cənubi, həm də Şimali Qafqazda mis – daş (eneolit) dövründə ən geniş yayılmış antropoloji tipin Kaspi (Xəzər) tipi olmasını söyləməyə imkan verir.

Böyük ağ irq daxilində azərbaycanlıların aid edildikləri Kaspi antropoloji tipinin yeri hələ də tam müəyyənləşdirilməmişdir. Bir-birini tam şəkildə təkzib etməsələr də məsələni araşdırmağa cəhd göstərmiş Qərb, həm də rus – sovet antropoloqlarının fikirləri arasında xeyli fərq vardır. XX yüzilliyin ən görkəmli antropoloqlarından olan Fişer 1923-cü ildə Azərbaycan türklərini və türkmənləri oriental (şərq) irqə daxil etmişdir. Sovet antropoloqları arasında isə bu məsələ ilə bağlı 4 nəzəriyyə vardır:

1. Yarxo, Roqinski, Levin və Abduşelişvili Kaspi tipini şimali Hindistan və Orta Asiya xalqlarının mənsub olduqları antropoloji tiplərlə yaxınlaşdırmağa səy göstərmişlər (12; 388-390).

2. 1948-ci ildə Q.F.Debets Kaspi tipini ön Asiya kiçik irqinə daxil etmişdir. Debetsə görə «azərbaycanlıların və türkmənlərin fiziki tipləri onları Qazaxıstan və Altayın qədim əhalisindən daha çox ön Asiya və Aralıq dənizi sahillərinin əhalisi ilə qohumlaşdırır» (7; 139). Onun fikrini müdafiə edən Oşanın Kaspi tipini ön Asiya kiçik irqinin uzunbaş modifikasiyası kimi təqdim etmişdir (10; 20).

3. Çeboksarovun irqi təsnifatında isə Kaspi tipi Aralıq dənizi – Balkan irqinə daxil edilmişdir (14; 147).

4. Bu məsələ ilə bağlı daha ziddiyyətli mövqe V.V.Bunaka məxsusdur. 1951-ci ildə, görünür daha çox baş göstəricilərini nəzərə alan alim Kaspi tipini Pont tipi ilə birlikdə Aralıq dənizi kiçik irqinə aid etmişdi. Sonrakı araşdırmalarında isə Bunak Kaspi tipini L.V.Oşanın tərəfindən Mavəənnəhr, Yarxo tərəfindən isə Pamir – Fərqan tipi adlandırılan antropoloji tiplərlə yaxınlaşdırmışdır (10; 104).

Bu müəlliflərin işlətdikləri terminlərin özlərində də müəyyən ziddiyyət vardır. Belə ki, ayrı-ayrı təsnifatlarda işlənən «şərq», «şərqi Aralıq dənizi», «Xorasan» və «Kaspi» terminləri sovet antropologiya elmində çox vaxt sinonim kimi səslənirdi. V.V.Bunak və eləcə də digər antropoloqlar tərəfindən təklif edilmiş bu terminlər etnik deyil, daha çox coğrafi təsnifata

əsaslanır. Eyni zamanda bu terminlər adı gedən antropoloji tipin müəyyən məkan daxilində yayılmasında göstərici rolunu oynayır. İstənilən halda bu terminlərin mühüm ümumiləşdirici cəhəti, adından asılı olmayaraq, bu qrupun Xəzər dənizinin həm şərq, həm də qərb sahillərində yaşayan, bir kökdən – Oğuzlardan törəyən Azərbaycan türklərini və türkmənləri özündə birləşdirməsidir. Bir hissəsi indiki İran İslam Respublikasının, bir hissəsi Əfqanıstanın, az hissəsi isə Türkmənistan Respublikasının tərkibində olan tarixi – coğrafi Xorasan vilayətinin özü də bu xalqların ümumi əcdadı olan oğuzların Böyük Səlcuq imperiyasının özülünü qoyduqları bir bölgədir. Bütün bunları nəzərə alaraq, eyni antropoloji irqi əlamətlər kompleksinə sahib olan iki qardaş xalqların mənsub olduqları irqi tipi, bircə, Oğuz tipi adlandırmaq daha elmi, daha ədalətli olardı. Orta əsr ərəb tarixçiləri öz müasirləri olan oğuzların Xilafətdə yaşayan digər xalqlardan öz uzunbaşlılıqları (dolixokranlılıqları) ilə seçildiklərini xüsusi olaraq vurğulayırlar. X yüzillikdə də oğuzlar Mavərənnəhr və Farsistanın yastıbaş əhalisindən başlarının uzunluğuna görə seçilirdilər. L.V.Oşanın «Türkmən dolixokefallığının irqi xüsusiyyəti» adlı məqaləsində yazır: «Təkə tayfasından olan türkmənlər mənə şəxsən deyirdilər ki, uzunbaşlılıq türkmənlər üçün xas olan bir haldır və onlar bu xüsusiyyəti başqa xalqlarla qarışdırılmamaları üçün xüsusi olaraq nəzərə çatdırmağa cəhd göstərirlər». Alim daha sonra yazır: «Paleoantropoloji materiallar indi də türkmənlər arasında üstünlük təşkil edən dolixokran evropoid tipinin Türkmənistan ərazisində ən azı 4 minillik mövcudluğuna şübhə yeri qoymur» (10; 303-305). Bu məsələ ilə bağlı başqa bir sovet antropoloqu V.V.Ginzburq yazırdı: «I-II minilliklərin hüdunda türkmənlərin əcdadları olan oğuzların dolixokran ağ irqə mənsub olmaları haqqında Oşanın tərəfindən tarixi materiallar əsasında işlənmiş nəzəriyyə indi əlimizdə olan paleoantropoloji dəlillərlə sübut olunur» (5; 122). Qeyd etmək lazımdır ki, qədim türk topluluğundan hələ miladdan əvvəl II minilliyin ortalarında ayrılmış, Qədim Çin mənbələrində xüsusi adlandırılan şərq oğuzları da çinlilərdən özlərinin ağ irqə mənsub əlamətləri ilə seçilirdilər.

Qafqaza gəldikdə isə tunc dövrünə aid edilən paleoantropoloji materiallar seriyası (Azərbaycan Respublikasının Xaçbulaq adlı yaşayış məskəninə, Gürcüstan Respublikasının Qori rayonunun Tkviavi kəndi yaxınlığından, Göyçə gölünün cənub – qərbindəki Lçaşəndən, Nalçik kurqanından, Manıç çayı hövzəsindən tapılan kəllələr) erkən tunc dövründən başlayaraq daha qədim olan Kaspı tipinin transformasiyası nəticəsində Ön Asiya tipinin formalaşması prosesinin başlanmasından xəbər verir. Lçaşəndən 3 km aralı, miladdan əvvəl II minilliyin ortalarına aid edilən kəllələr sifətlərinin enliliyinə görə Lçaşən kəllələrini geridə qoysalar da baş göstəricisinə görə dolixokrandırlar (uzunbaşlıdırlar). Enlisifətlilik amilinə həddən artıq önəm verən V.P.Alekseyev hətta onları ermənilərin «əcdadı» saymaq istəsə də, sonradan bu əlaməti, yəni enlisifətliliyi Qafqazdaxili köçlərlə əlaqələndirməyə məcbur olur. Öz elmi fəaliyyətində ermənilərin antropoloji baxımdan qədimləşdirilməsinə xüsusi yer ayıran V.P.Alekseyev hələ əhalisinə aid qədim sümük qalıqlarının tapılmadığı, Qafqazın xeyli hissəsini və Cənubi Azərbaycan ərazisini əhatə etmiş, erkən tunc dövrünə aid

edilən Kür-Araz mədəniyyətinin qurucularını, dövrü dəqiq müəyyənləşdirilməmiş Berkaber kəllələr seriyasına əsaslanaraq, ermənilərin əcdadı hesab edir. Lakin Berkaberin dolixokran qədim əhalisinin morfoloji quruluşu ilə indiki ermənilərin antropoloji quruluşu arasında heç bir bağlılıq yoxdur. Digər tərəfdən, V.P.Alekseyev Gürcüstanın cənubundan tapılan kəllələri öz ölçülərinə görə daha çox Kaspi (Xəzər) tipinə uyğun gələn uzunbaşlı, ensiz üzlü kəllələri Kür-Araz mədəniyyəti əhalisinin antropoloji tipinin məhəlli variantı hesab edir (2; 89).

Erkən dəmir dövrünə aid paleoantropoloji materiallar Mingəçevirdən (Azərbaycan Respublikası), Samakaberd və Noradüzdən (indiki Ermənistan Respublikası ərazisi) aşkar edilmişdir. Mingəçevir qəbirlərində ölümlər qatlanılmış (m.əvv. X-VIII əsrlər) və uzadılmış (m. əvv. VII-V əsrlər) şəkildə iki cür dəfn olunmuşlar. Kəllələr uzunbaşlı və naziksifətlidirlər. Samakaberd və Noradüz kəllələri öz uzunbaşlılıqları, orta hündürlüklü ölçüləri ilə Kaspi tipinə uyğun gəlirlər. R.M.Qasımov bu seriyanı Cənubi Azərbaycandakı Sialkdan (m. əvv. IV minillik) Mingəçevirdəki (m.əvv. VII-V əsrlər) kəllələr arasında keçid forması, V.P.Alekseyev isə Lçaşen və «Sevan» (Göyçə) kəllələrinin varisləri olduğunu qeyd etmişlər (2; 89). İndiki Ermənistan ərazisindən tapılan erkən dəmir dövrünə aid kəllələr, habelə Kuban ərazisindən aşkar edilən paleoantropoloji materiallar da öz göstəricilərinə görə Kaspi tipinin analoqları hesab edilə bilər.

Beləliklə, son tunc və erkən dəmir dövründə Azərbaycan və indiki Ermənistan, habelə indiki Şərqi Gürcüstan ərazisindən əldə edilən paleoantropoloji tapıntılar əsasında Cənubi Qafqazda Kaspi tipinə mənsub əhalinin üstünlük təşkil etdiyini, transformasiya nəticəsində bu tiptən Kavkasion və Ön Asiya tiplərinin ayrıldığını müşahidə etmək mümkündür. Gördüyümüz kimi indiki Ermənistan və Gürcüstan respublikaları ərazisindən əldə edilmiş paleoantropoloji materiallar öz göstəricilərinə görə indiki erməni və gürcülərdən kəskin şəkildə fərqlənirlər. Bununla bağlı keçən yüzilliyin əvvəllərində gürcü tarixçisi İ.A.Cavaxaşvili yazırdı: «Kəllə quruluşuna görə antropologiya xalqları bir neçə qollara ayırır: ... bu qollardan biri qısabaşlılar və ya braxikran, digərləri isə uzunbaşlılar və ya dolixokrandırlar. Qafqazın qədim qəbristanlıqlarından tapılan kəllələrin ölçülməsinə əsasən müəyyənləşdirilmişdir ki, öncə bizim ölkədə uzunbaşlılar, yəni dolixokefallar yaşamışlar. Professor Virxov isə qeyd etmişdir ki, indiki ermənilərin və gürcülərin Qafqazın ən qədim əhalisi ilə heç bir bağlılığı yoxdur. Deməli, onda mahiyyətə erməni və gürcülər Qafqazın ilk yerli əhalisi deyillər. Onlar bu ölkəyə gəldikdə burada başqa xalqın varisləri yaşayırdılar» (8; 11-12).

Cənubi Qafqazın miladdan əvvəl II minilliyin sonu – I minilliyə aid edilən kurqan qəbirlərində də maraqlı qanunauyğunluq müşahidə olunur: belə ki, üzərində kurqan ucaldılan, yəni əsas mərhum, baş quruluşuna görə uzunbaş (dolixokran), onunla birlikdə gömülən qul-qaravaş isə qısabaşlıdirlər (braxikrandırlar). XIX yüzilliyin əvvəllərində Gəncəçay hövzəsindəki kurqan qəbirlərini tədqiq edən E.Resler 7 saylı kurqan qəbrin cənub hissəsində arxası üstə uzanmış vəziyyətdə dəfn edilmiş əsas mərhumun uzunbaşlılığı ilə kəskin şəkildə seçildiyini, şimal hissədə isə iki ata məxsus

sümüklərin və 3 nəfər oturmuş vəziyyətdə dəfn edilənlərin isə qısabaşlı (braxikran) olduğunu qeyd edir. Bu cür qanunauyğunluğu E.Resler 9 sayılı kurqan qəbrində və Qarabağ kurqanlarında da müşahidə etmişdir. Arxeoloqa görə bu kurqanlar miladdan əvvəl XV-XIII əsrlərə aid olunur (6; 68).

Qafqazın cənubundan, həm də şimalından əldə edilən paleoantropoloji tapıntılar, bölgənin ən qədim əhalisinin uzunbaşlı, naziksifətli, nazik, kəskin çıxıntılı burun sümüyü kimi morfoloji əlamətlərin indi azərbaycanlıların mənsub olduqları Kaspi (Xəzər, daha doğrusu Oğuz – çünki bu tipə mənşəcə Oğuz olan iki qardaş xalq, yəni Azərbaycan türkləri və türkmənlər aid olunurlar) tipinə aid olması Azərbaycan türklərinin Qafqazın ilk sakinləri olmasını bir daha sübut edir.

Bu isə həm Qafqazda, həm də Orta Asiyada türkləri substrat etnos kimi qəbul etməyən, bu bölgələrin ən qədim əhalisinin ya Qafqazdilli, ya da irandilli olduğunu iddia edən rus-sovet tarix elminin müddəaları ilə düz gəlmir. Belə ki, əgər bu bölgələrin qədim əhalisi uzunbaşlı (dolixokran) Qafqazdilli Bran və Qafqazdilli xalqlar idisə onda bu gün yastıbaşlı (braxikran) fars, erməni, gürcü və s. xalqlar kimlərin varisləridir? Və yaxud əgər türklər (oğuzlar) gəlmə əhalidirsə (superstratdırlarsa) onda niyə onlar bu gün də bu bölgələrin ən qədim əhalisi kimi uzunbaşlıdırlar (dolixokrandırlar)? İndi türk xalqlarının məskunlaşdıqları ərazilərdən əldə edilmiş paleoantropoloji tapıntılarla indiki əhali arasında antropoloji əlamətlər arasında varislik də türklərin buraya gəlmə olmaları haqqında uydurulmuş nəzəriyyələri alt – üst edir.

Paleoantropoloji tapıntılarla yanaşı, yazılı qaynaqlar da qədim türkləri monqoloid «elan» edən alimlərin yanıldığını sübut edir.

Antik müəlliflər Yuxarı Dondan Volqa (Bdil) çayının orta axarına qədərki ərazidə yaşayan **budin**lərin (budun – qədim türk dilində tayfa deməkdir - *müəllif*) isə (Herodot bu adda tayfanın Azərbaycanda da yaşamasını qeyd edir - *müəllif*) «mavi gözlü, sarı saçlı» olduqlarını yazır. Bu cür məlumatlar paleoantropoloji bilikləri zənginləşdirərək, xalqların böyük köçünə qədərki antropoloji tipləri müəyyənləşdirməyə imkan verir. Xalqların böyük köçü zamanı ayrı-ayrı xalqların antropoloji tiplərindəki fərqlər daha qabarıq şəkildə üzə çıxır. Bu köçlərə «liderlik» edən türk tayfalarının adları Avropa dillərinin lüğət tərkibinə daxil olur. Məsələn, «hun» sözü alman, çex və slovak dillərində «nəhəng», «avar» etnonimi isə «obr» şəklində düşərək, Karpat slavyanlarının və macarların dillərində «bahadır» mənasını verir ki, bu da türkoloq alimlərin iddia etdikləri kimi guya qədim türklərin klassik monqoloid irqinə mənsub olmaları fikirləri ilə ziddiyyət təşkil edir. Bu baxımdan T.A.Tot və B.V.Firşteynin apardıqları tədqiqatların nəticələri xüsusilə diqqəti çəkir: «hun və avarların əsas kütləsində faktiki olaraq heç bir monqoloid qarışığı yoxdur» (13; 31-32). Çinlə qonşuluqda yaşayan, tsze-tsze adlanan şərq türkləri klassik monqoloid olan çinlilərdən avropoid irqinə xas olan əlamətlərlə – dik burunları, qalın saqqalları, göz quruluşları və uca boyları ilə fərqlənirdilər. Orta əsrlərdə Avrasiya əhalisinin əksəriyyətini təşkil etmiş türk xalqlarının avropoid irqinə mənsub olmaları artıq heç kəsdə şübhə doğurmur. Xəzər ətrafındakı kurqanlardan tapılan, qıp-

çaqlara aid edilən kəllələri tədqiq edən antropoloq A.V.Şevçenko əldə etdiyi materiallarla bağlı yazırdı: «İndi biz Cənubi Rusiya çöllərində X əsrin sonlarından monqol hücumlarına qədərki dövrdə hökmranlıq etmiş qırpaqların kraniooloji tipi haqqında təsəvvürə malik ola bilərik... tapılan kəllələr kəskin çıxıntılı burunları və diş çökəkliyinin dərinliyi ilə seçilir ki, bu da XI əsrdə Avrasiya çöllərində məskunlaşmış türklərin ağ irqə mənsub olmalarını göstərir» (15; 158-159).

Etnik antropologiyada xüsusi önəm verilən amillərdən biri də diş quruluşunun öyrənilməsidir. Elmi ədəbiyyatda antropoloji araşdırmanın bu növü odontologiya adlanır. Qafqaz, xüsusilə də Qarabağ əhalisinin etnogenez prosesinin izlənməsində odontoloji araşdırmalar mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Məlumdur ki, Qarabağın indiki erməni əhalisi iki etnik plastdan ibarətdir:

1. VIII əsrin əvvəllərindən başlayaraq, xristianlığın monofizit təriqətinin qəbulu nəticəsində erməniləşməyə başlayan qədim albanların nəsiləri.

2. XIX əsrin əvvəllərindən etibarən Rusiya işğalı altına düşmüş Qarabağ xanlığı ərazisinə köçürülən və özlərinin etiraf etdikləri kimi «qaxtağan» (köçkün) ermənilər.

Qeyd etmək lazımdır ki, hələ XVIII əsrin əvvəllərinə qədər Qarabağın alban əhalisi öz etnik mənsubiyyətlərini qoruyub saxlaya bilmişdilər. Bunu onların rus çarı I Pyotra yazdıqları məktubda görmək olar. Lakin XIX əsrin əvvəllərində bölgəyə «qaxtağan» ermənilərin köçürülməsi ilə yanaşı, alban katolikosluğunun ləğv olunaraq, erməni Eçmiədzin kilsəsinə tabe edilməsi yerli xristian albanların erməniləşmə prosesini gücləndirdi. Buna baxmayaraq onlar odontoloji cəhətdən «qaxtağan» ermənilərdən kəskin şəkildə fərqlənirlər.

Üst orta kəsici dişlərin linqval üstünün bal sistemi ilə tezliyi:

Qruplar	0	1	2	3	2+3
Qarabağ erməniləri	95,45	4,56	0,00	0,00	0,00
Qarabağ azərbaycanlıları	93,07	5,94	0,99	0,00	0,99
Gorus erməniləri	86,92	10,28	1,87	0,93	2,80
Allahverdi erməniləri	81,4	14,15	3,77	0,94	4,71

Üst orta kəsici dişlərin lateral üstünün bal sistemi ilə tezliyi:

Qruplar	0	1	2	3	2+3
Qarabağ erməniləri	93,68	6,37	0,00	0,00	0,00
Qarabağ azərbaycanlıları	91,10	7,92	0,98	0,00	0,00
Gorus erməniləri	77,60	14,96	6,54	0,93	7,47
Allahverdi erməniləri	69,81	20,75	7,55	1,89	9,44

Üst dişdə Karabelli təpəsi tezliyi:

Qruplar	0	1	2	3	4	5	2-5
Qarabağ erməniləri	71	18,10	2,73	7,27	0,00	0,91	10,91
Qarabağ azərbaycanlıları	55	29	8	6,00	1	1	16
Gorus erməniləri	57	19,63	9,35	2,8	2,80	1,87	23,37
Allahverdi erməniləri	26	48	13,10	8,94	2	3	26

Bu tədqiqatları aparmış görkəmli odontoloq A.A. Zubov diş quruluşuna görə Yuxarı Qarabağın erməni əhalisinin daha çox azərbaycanlılara

oxşar olduğunu xüsusi qeyd edir (11; 135).

ƏDƏBİYYAT

1. Абдуцелишвили. Черепа из поздних погребений Самтаврского могильника. ТИЭМ Грузинской ССР, т. 8, Тбилиси, 1960.
2. Алексеев В.П. Происхождение народов Кавказа. Москва, 1974, с.85.
3. Бунак В.В. «Станіа Армеліса». Москва, 1927, с.26.
4. Бунак В.В. Человеческие расы и пути их образования. Журнал «Советская этнография» 1956, №1.
5. Гинзбург В. Расовые типы Средней Азии и их формирование в процессе этногенеза. Проблемы этнической антропологии Средней Азии. Ташкент, 1964.
6. Гумбатов К.Н. Забытые курганы. Баку, 1998, с.68.
7. Дебец Г.Ф. О принципах классификации человеческих рас. Журнал «Советская этнография» № 4, 1956.
8. Джавхашвили И.А. История грузинского народа. Тифлис, 1916, с.11-12.
9. Касимова Р.М. Первые палеоантропологические находки в Кобыстане. Журнал «Вопросы антропологии», выпуск 46, Москва, 1974, с.158.
10. Ошанин Л.В. Этногенез народов Средней Азии в свете данных антропологии. Журнал «Советская этнография», 1947, № 6-7.
11. Одонтология народов СССР. Москва, 1979.
12. Рогинский Я.Я., Левин М. Г. Антропология. Москва, 1963.
13. Тот Т.А., Фирштейн Б.В. Антропологические данные о великом переселении народов. Москва, 1970.
14. Чебоксаров Н.Н. Основные принципы антропологических классификаций. «Происхождение человека и древнее расселение человечества». «ТИЭ АН СССР» новая серия т. 16, Москва, 1951.
15. Шевченко А.В. Антропологическая характеристика средневекового населения низовий Волги. Исследования по палеоантропологии и краниологии СССР. Ленинград, 1980.

ОБ АНТРОПОЛОГИИ НАРОДОВ КАВКАЗА

К.Г.МАМЕДОВ

РЕЗЮМЕ

В статье описываются палеоантропологические находки с территории Кавказа. Впервые в антропологической классификации каспийская именуется огузской расой.

На основе палеоантропологических материалов и одоптологии утверждает-ся древность огузского антропологического типа не только на территории Северного, но и Южного Азербайджана, а также Средиземноморья в целом.